

Csala Elvira

Megfelelő alapok?

Motiváció- és attitűdkutatás egy roma nemzetiségi iskola tanulóinak körében

Appropriate Foundations?

*Research into Motivation and Attitudes Among Students
in a Roma Minority School*

Összefoglalás

A szociális szövetkezet mint speciális foglalkoztatási és gazdálkodási forma működésével szorosan összefügg a humán erőforrás kérdése. A jelentős pénzügyi támogatások ellenére, a földrajzi, etnikai, demográfiai és egyéb jellemzők alapján hátrányos helyzetű emberek összefogása mégsem feltétlenül eredményes. A legjobb kezdeményezés is eleve kudarcra ítélt a szükséges szakmai tudás megszerzésének, a „gazdaszemléletnek”, továbbá a munkához való pozitív viszony elsajátításának lehetősége nélkül már fiatal- vagy kisgyermekkorban. Egy kérdőíves kutatás eredménye bizonyítja, hogy a hátrányos adottságok ellenére a probléma lokálisan jól kezelhető. A megoldás érdekében több tényezőnek együttesen kell megvalósulnia, természetesen a pedagógusok elhivatottsága mellett. A roma fiatalok körében végzett kutatás megmutatja, hogy várható-e rövid távon pozitív szemléletbeli változás, amely a szociális gazdaság hazai felindulását elősegítheti.

Kulcsszavak: szociális szövetkezet, motiváció, hátrányos helyzet, szociális gazdaság, képzés, foglalkoztatás

---

CSALA ELVIRA PhD-hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola (csala.elvira@gmail.com).

Summary

Human resources are closely related to the operation of social cooperatives, a special form of employment and business management. Despite significant financial support, the collaboration of underprivileged people a geographical, ethnic, demographic and other characteristics. At a young age or childhood the best initiative is doomed to failure without the possibility of getting the necessary professional knowledge, having a „farmer approach” furthermore acquiring positive work attitude. To aim of having more detailed view I conducted a questionnaire survey, which proves that the problem is manageable in spite of extremely disadvantageous conditions. In order to solve this problem several factors – which were the subject of this study – should be realized together with the teachers’ dedication. The research among the young roma persons tries to give answer to the following questions: Can be positive changes in view expected in short term and could this changes help rising up the Hungarian social economy?

Keywords: social cooperative, motivation, disadvantage, social economy, education, employment

---

BEVEZETÉS

A szociális szövetkezet az évszázados magyar és európai hagyományokra visszatekintő szövetkezeti eszmét és a globális trendként erősödő „szociális gazdaság” fogalmát, céljait, eszközrendszerét ötvöző, sajátos működési és gazdálkodási forma. A hazai és nemzetközi gazdaságban a 20. század utolsó harmadában megjelenő újszerű – egyben szociális és foglalkoztatási – forma szerveződésének szakirodalmi, gazdasági és jogi hátterét vizsgálva világosan látható, hogy ez a termelési és gazdálkodási forma, felkarolva az elesett és rászoruló tagjait, törekszik a társadalmi egyenlőtlenségek enyhítésére. Gyakran olyan problémákat is felvállalva teszi ezt, melyeket a kormány vagy a hagyományos vállalatok már túl kockázatosnak tartanak. Az ún. „harmadik gazdaság” egyik formájaként működő szociális szövetkezetek által igénybe vehető támogatások egyik fontos irányvonala a szakképzettséggel rendelkező pályakezdő álláskereső munkatapasztalat-szerzésének támogatása. Nem elhanyagolható azonban az a tény, hogy amennyiben a szövetkezet elsődleges célja a hátrányos helyzetben lévők foglalkoztatása, milyen lehet a jövőbeni tagság szakképzésben szerzett ismerete, belső motivációja, tanuláshoz való hozzáállása, illetve mindez hogyan befolyásolhatja a mezőgazdasági munkához való viszonyukat?

Ezen kérdésekre keresve a választ, a szociális szövetkezetek alakításának és működtetésének témaköréhez kapcsolódóan, szükségesnek tartottam egy, az érintett célcsoport mintájául szolgáló iskola, a Szirákon működő, „roma” nemzetiségi szakiskolában gazdaképzésben részt vevő tanulók példáján keresztül feldolgozni a tanulói attitűdre és motivációra irányuló, saját kutatásom eredményeit. Annak megállapításai ugyanis

hozzájárulnak ahhoz, hogy jobban megértsük, jelentős mértékben javíthat az egyes foglalkoztatáspolitikai vagy szociális, illetve a mindkettő elemeit ötvöző eszközök hatékonyságán a hátrányos helyzetű munkavállalói réteg számára már gyermekkorban biztosított esély.

A KUTATÁS CÉLCSOPORTJÁNAK HAZAI HELYZETE

A romák oktatásáról statisztikai adatokat 1993 óta nem találunk, mert ezt a személyes adatok védelmére vonatkozó törvény tiltja. Az eltérő életkörülményekből eredő hátrányokat tovább nehezíti az oktatási területen meglévő szegregáció, amelynek az elterjedtsége vizsgálatára számos kutatás indult az elmúlt évtizedekben. Az interkulturális nevelésnek „nem az a feladata, hogy egy általánosoként tételezett értékrendet mindenek fölé helyezve, ahhoz idomítsa a gyerekeket, hanem mindenkit a saját kultúrájának bázisán a saját csúcsaira juttasson fel, a megszerzhető műveltség gazdag tárházát felkínálva választásra. Nem a roma kultúra ellenében kell szocializálni a gyerekeket, sőt, a roma kultúrát az iskola életének szerves részévé kell tenni. Tudomásul kell venni azokat a sajátosságokat, amelyekkel a roma gyerekek otthonról hozott kultúrájuk folyamán rendelkeznek, az iskolának ehhez igazodnia kell, még akkor is, ha ez évszázadok alatt kidolgozott, mára már kőbe vésettként tisztelt szabályok újragondolását és esetleg alapvető átalakítását követeli is meg” (Nahalka–Torgyik, 2004).

Népszámlálási adatok alapján megállapítható, hogy Magyarországon a cigányság alkotja a legnagyobb nemzetiségi (kisebbségi) csoportot. Összevetve több év népszámlálási adatait az is megállapítható, hogy a roma népesség növekedési üteme jelentősen meghaladja a többi nemzetiségét. (Bár ez a KSH adataiból nem látszik, a magukat roma identitásúnak vallók köre és a ténylegesen az etnikumhoz tartozóké nem feltétlenül fedi egymást.) A cigánysághoz való tartozásukat nem vállalókat is számításba vevő becslés szerint a roma etnikum lélekszáma több annál, amit a népszámlálási adatok mutatnak, azaz 2011-ben már meghaladhatta a 400 ezret. A roma népesség legnagyobb létszámú korcsoportja a legfiatalabb korosztályokhoz tartozik, ami a jövőben a reprodukciós arányokat már rövidebb távon is jelentősen befolyásolja. 2050-re prognosztizált kétmillió roma etnikumú lakosra történő növekedés reálisnak látszik. A „tisztán” gazdasági megfontolások szerinti gyermekvállalás haszna egyre kisebb. A költség-haszon megközelítésben a gyerekek a családban már nem jelentenek a családi gazdaság számára munkaerő-utánpótlást, ugyanakkor a gyerekevelés költségei egyre magasabbak. A hosszabb iskolai tanulmányok, a szülői otthonból való későbbi elköltözés, valamint a kitolódó munkába lépés mind a szülőkre rónak többletköltségeket.

Amikor egyes etnikai csoportok hátrányos helyzetéről esik szó, akkor megjelenik az esély, illetve az esélyegyenlőség-esélyegyenlőtlenség fogalmi ellentétpár. Az esély fogalma több megfogalmazásban is megjelenik különböző szakirodalmakban, az élet egyes (pl. politikai, társadalmi, sport stb.) területein. Esély a legáltalánosabb értelemben azt jelenti, hogy valaki képes valamit megtenni, a lehetőségek adottak a cselekvésre. Az esélyegyenlőség ebből adódóan nem más, mint ennek a lehetőségnek a legtágabb

értelemben vett megléte, a korlátozásmentes esély megnyilvánulása. Bardócz András 1999-ben megjelent tanulmányában így fogalmaz: „Esélyegyenlőségen azt értjük, hogy bárki elérhessen bármilyen társadalmi célt, ha annak érdekében kellő erőfeszítéseket tesz, vagyis senki se legyen elzárva bizonyos művelődési, gazdasági javaktól, társadalmi presztíztől, pozíciótól csupán azért, mert körülményei, »starthelyzete« rosszabb másokénál” (Bardócz, 1999).

Mit jelent egy szociális szövetkezet létrehozásának deklarált célkitűzései között a romák társadalmi felzárkóztatása? Pozitív diszkriminációról beszélünk akkor, amikor tulajdonképpen csak azonos „starthelyzet” biztosítása érdekében is már jelentős erőfeszítések szükségesek? Miből fakad, és miért marad fenn tartósan a leszakadás, és halmozódik generációkról generációkra ez az egyenlőtlenség úgy, hogy az olló egyre csak nyílik? Rengeteg összetevője közül, a területi korlátok miatt, valóban csak néhány fontosabb kérdés emelhető ki. Ezek olyan tényezők, amelyek megváltoztatására saját erőből, társadalmi-politikai és gazdasági támogatottság nélkül nem képes a cigányság, mivel rajtuk kívül álló körülmények határozzák meg azokat. Ilyen tényező az oktatás eredményessége, ami társadalmilag és területileg igen egyenlőtlenül oszlik el. A területi különbségeket nagymértékben szociokulturális tényezők magyarázzák. Az elszigeteltség egyes formáit először területi aspektusból lehet megközelíteni. Létezik Magyarországon egy BB-tengelynek nevezett adottság, amely az elmúlt években egyre nagyobb nyilvánosságot nyert, miszerint az országban nyugat–kelet, valamint észak–dél irányú, társadalmi, gazdasági mutatókban mérhető fejlettségi lejtő tapasztalható. E lejtő alapvető jellemzői a regionális tagoltság, a Balassagyarmat–Békéscsaba (BB) fejlődési tengely (törésvonal) és az észak–dél fejlődési lejtő. A BB-tengelytől keletre többnyire csak kedvezőtlen gazdasági háttérű és társadalmi helyzetű térségek találhatóak. Észak-Magyarország és Észak-Alföld kistérségeinek közel háromnegyede, Békés megye térségeinek kétharmada „stagnáló” vagy „lemaradó” térség.

A KUTATÁSBAN ÉRINTETT ISKOLA TELEPÜLÉSÉNEK ÉS RÉGIÓJÁNAK GAZDASÁGI HELYZETE

Szirák Nógrád megyében, a korábban kistérségként definiált Pásztói járáshoz tartozó kistelepülés, lakossága 2017-ben 1261 fő. A pásztói kistérség 290/2014.(XI.26) kormányrendelet alapján a kedvezményezett járásokhoz tartozik. A járáshoz tartozó 26 település közül 11, köztük Szirák is kedvezményezett település, mint jelentős munkanélküliséggel sújtott település. A kistérségben a nyilvántartott álláskereső száma az ezredfordulótól kezdve hol kisebb, hol nagyobb mértékben, de folyamatosan emelkedett 2012-ig, amikor elérte a 3000 főt. A közmunkaprogramoknak köszönhetően igen markáns visszaesés után átmenetileg a felére csökkent, de jelenleg is emelkedő tendenciát mutat. Az intézményfenntartással járó többletterhek mérséklésére a helyi önkormányzat átadta a település iskolájának működtetési jogát. A munkához, illetve a tanuláshoz – a diákok részére gyakorlatilag napi rendszeres munkavégzéssel egyenértékű tevékenységhez – fűződő attitűd- és motivációkutatást ebben az intézményben, a sziráki Teleki József Általános Iskola és Szakközépiskolában végeztem, amely jelen-

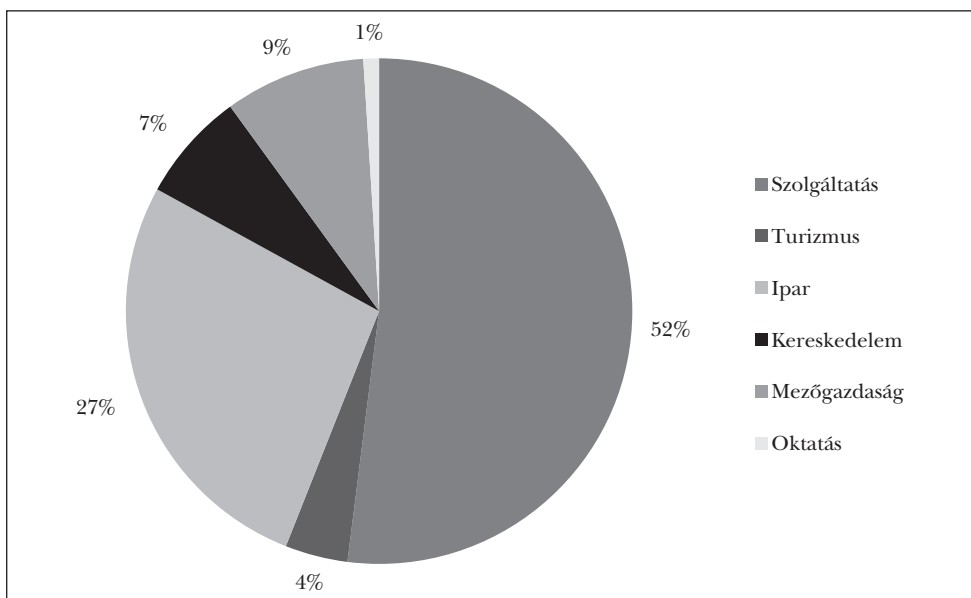
Csala Elvira: Megfelelő alapok?

leg már az Országos Roma Önkormányzat fenntartásában működik, tehát deklaráltan nemzetiségi iskola.

Az iskola képzési formájának felvállalt célja, hogy az egyébként hátrányos helyzetű Nógrád megyei térségben, különösen Szirákon és a szomszédos kistelepüléseken élő tanulók és családjuk részére a gazdaszakma elsajátításával kitörési lehetőséget biztosítson. A kérdőívvel, melyet – az egyes osztályokban pedagógus segítségével – felvettem az általános iskolában végzős 8. osztály, illetve a szakiskola 9–11. osztály tanulóinak körében, a tanuláshoz, a munkához, különösen a mezőgazdasági tevékenységhez való hozzáállást, attitűdöt vizsgáltam.

A tanulók motivációját is igyekeztem feltárni, hiszen saját belső hajtóerő nélkül a gyakorlati képzés területén is gyengébb az oktatás-nevelés eredményessége. A motiváció befolyásolja az értékek beépülését a tanulók és családtagjaik mindennapi életébe, hiszen korábban a mezőgazdasági termelésnek nem voltak hagyományai a roma népesség körében, melynek okai többek között a földtulajdon, a szakismertek hiánya, de sok egyéb tényezőt is felsorolhatnánk. A KSH adatai alapján megállapítható, hogy 2016. évben, különösen a negyedik negyedévben a munkanélküliségi ráta 9%-kal Nógrád megyében volt a legmagasabb az országban. A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat 2017. februári adatai szerint Szirák településen elérte a 11,66-ot az a mutatószám, amely a nyilvántartott álláskeresők arányát jelzi a munkavállalási korú népesség százalékában. A foglalkoztatottsági szint javításának lehetőségét, a kitörési pontok megtalálását elősegítő eszközként Magyarországon működő, szociális szövetkezetek tevékenységi körük szerinti arányát a 1. ábra mutatja be.

1. ábra: A szociális szövetkezetek fő tevékenység szerinti megoszlása Magyarországon (2012)

Forrás: Szociális Szövetkezetek Országos Szövetségének felmérése

A diagram adatainak értelmezésekor látható, hogy a mezőgazdasági termelés ugyan mindössze 9%-ban főtevékenység a hazai működő szociális szövetkezetekben, azonban arra épülő szolgáltatások nyújtása, kereskedelemhez és a turizmushoz való kapcsolódása esetén ennél jóval magasabb arányban van jelen minden tevékenységet figyelembe véve. A hátrányos helyzetű kistelepüléseken a foglalkoztatottság magasabb szintjének elérésére tehát egy helyes út lehet a mezőgazdasági termelés, a gazdálkodás szakmai ismereteinek oktatása és a gyakorlati képzés megvalósítása ezen a területen.

KÉRDŐÍVES LEKÉRDEZÉS GAZDAKÉPZÉSBN RÉSZT VEVŐ TANULÓK KÖRÉBEN

A sziráki iskola tanulói körében végzett attitűd- és motivációkutatás módszere standard kérdőíves lekérdezés volt. A kérdőív kitöltői az általános iskola pályaválasztás előtt álló 8. osztályos tanulói és a szakiskola három évfolyamán tanuló 9–11. osztályosok voltak. A lekérdezés reprezentatív volt, mivel a mintába tartozó 45 fő közül a betegség miatt hiányzó három fő kivételével a többiek, összesen 42 tanuló kitöltötte a kérdőívet. A teljes sokaság tagjai abban a tekintetben egyedülállóak, hogy a deklaráltan roma nemzetiségi oktatást végző, egyetlen középfokú köznevelési intézmény tanulói. Osztályfőnöki órán történt meg a kérdőív felvétele, Buzás József,¹ az iskola igazgatója segítette a kérdőíves felvételt, segítségével értelmezték a kérdéseket, és számítógépen küldték el a válaszokat.

A saját kutatás célja volt, hogy a hátrányos helyzetű, elsősorban roma származású tanulók tanuláshoz és munkához való hozzáállását, illetve a mezőgazdasági tevékenység végzéséhez meglévő vagy hiányzó motivációjukat és ennek okait vizsgáljam. A szociális vállalkozásoknak, illetve ezen belül a szociális szövetkezeteknek elsősorban a hátrányos helyzetű régiókban kifejtendő tevékenysége szempontjából van jelentősége annak, hogy a célcsoportba tartozó, munkaképes korú népesség hogyan viszonyul az általuk nyújtható lehetőségekhez.

A roma gyermekeket életútjuk kezdetétől elkíséri az előítélet, ami olyan attitűdöt jelent, amely alapján egy adott társadalmi csoportot – általában negatív értelemben – ítélnék meg anélkül, hogy arra ok lenne. Az előítélet valamely személlyel szemben érzett idegenkedő vagy ellenséges attitűd, melynek alapja pusztán annyiban van, hogy az illető személy egy adott csoporthoz tartozik, és ennek következtében feltételezzük róla, hogy a csoportnak tulajdonított negatív tulajdonságokkal ő is rendelkezik. Az előítélet tulajdonképpen a „rossz” feltételezése másokról kellő bizonyíték nélkül. Gordon Allport megfogalmazásában az előítélet kedvező vagy kedvezőtlen érzés egy személy vagy dolog vonatkozásában, mely megelőzi a tényleges tapasztalatot, illetve nem azon alapul. Lehetünk elfogultak személyek és dolgok ellenében, avagy védelmében is, az etnikai előítélet azonban csaknem mindig negatív érzelmi színezetű. Előítéletekkel teli társadalomban nevelkedve az ember gyakran kritikátlanul fogadja el saját társadalmának előítéleteit. A faji előítélet, illetve diszkrimináció bünbakképzéssel is összekapcsolódik, mivel a társadalomban létező olyan embercsoportokat, amelyek ezek folytán ki vannak zárva a jogok gyakorlásából, a lehetőségek kiakná-

zásából, sokszor teszi felelőssé a többségi társadalom nemcsak a maguk, hanem saját problémáiért is.

Amikor a társadalomban egyébként létező, bizonyos területeken felgyülemlett sérelmek és nehézségek megoldására nem létezik vagy nem ismert valódi megoldás, vagy nem ismerjük azok valódi előidézőit, hajlamosak vagyunk hibáztatni a jelenlévők közül valakit vagy valakiket.

A Magyarországon létező, legnagyobb lélekszámban előforduló etnikai csoport a cigányság, amely életkörülményeiben, demográfiai összetételében a legjelentősebb eltéréseket mutatja összehasonlítva a nem roma népességgel. Ebből adódóan áldozattá válik az időről időre felerősödő rasszista törekvéseknek és a társadalom részéről tapasztalható prekoncepciók elképzeléseknek. Pontosan a róluk kialakított elítélő vélemény miatt nem látta biztosítottnak a mindenkori hatalom, hogy ki tudnak törni abból, mellyel megváltoztathatják a róluk kialakított képet. A populista nézeteket valló többségi irányzat mintegy egyenlőséjelet tesz a roma etnikumhoz való tartozás és az előítéleteik szerint a népcsoportokhoz tartozóktól elvárt viselkedés közé.

A sziráki, korábbi nevén Teleki József Általános Iskola és Szakiskola – jelenleg Szak középiskola – intézményben végzett kutatás kérdéseit úgy állítottam össze, hogy kiértékelése alkalmas legyen a következő feltételezések igazolására vagy elvetésére: a szakképzésben jelenleg részt vevő és ennek keretében továbbtanuló osztályok tanulói körében családi hagyományok hiányában is erős a motiváció a tevékenység végzésére; illetve összefüggés van a munkához és a tanuláshoz való attitűd és a mezőgazdasági tevékenység végzésére kimutatott motiváció között.

A kérdőív demográfiai jellegű kérdései a minta megoszlásának kimutatására alkalmasak különböző olyan szempontok alapján, amelyek tovább árnyalják az esetleges összefüggések igazolását. Azok a kérdések, amelyek értékskálát tartalmaznak, vagy szabad szöveges válaszra, illetőleg több válasz kiválasztására adtak lehetőséget, olyan információkkal egészítik ki a megállapításokat, amelyek alapján következtetni lehet arra, hogy azok tartósan beépültek a diákok saját értékrendszerébe. Több kérdést tettem fel arra vonatkozóan, hogy véleményük szerint a környezetükben – elsősorban családtagjaik körében – változást hoz(hat) a képzésben való sikeres részvételük. A többféle szempontból is hátrányos helyzetben lévő (pl. roma származás, alacsony kvalifikált, szerény anyagi körülmények között, Nógrád megyei kistélepusülésen élő család) fiatalok részére kitörési pontot jelenthet az ún. „harmadik” gazdaságban történő munkavégzés.

A kutatásnak jelentősége van a szociális gazdaság és ezen belül a leghátrányosabb munkaerőpiaci rétegek foglalkoztatását felvállaló szociális szervezetek szempontjából, mint azok potenciális tagjai, a közösségekben munkát végzők és érintettek részéről felmerülő társadalmi igényként, a sajátos gazdálkodási forma mintegy „kereslet oldali” bemutatásaképpen. Véleményem szerint ugyanis bármilyen magasztos eszme nevében és a közjó iránt elkötelezett európai és hazai kormányzati intézkedések és támogatások eredményessége kétséges, ha a célcsoport részéről belső igényként, mintegy keresletként nem jelenik meg a kellőképpen motivált réteg, amely emellett rendelkezik a szükséges kompetenciákkal és szakmai ismeretekkel.

A szegény országokban alacsony az oktatás színvonala, mert az állam nem ösztönzi és nem is támogatja ezt a területet. Az ilyen politikát folytató országok nagy árat fizetnek ezért a „hanyagosságukért”, hiszen nemcsak állampolgáraikat, hanem a kiaknázatlan képességek és tehetségek parlagon hagyásával saját magukat is megfosztják olyan potenciális lehetőségektől, melyek ellenkező esetben lehetővé tennék gazdasági növekedésüket, s ezáltal, hosszabb távon, a pozícióváltásukat a nemzetközi versenyben. Hazánk esetében az oktatásra fordított források mennyiségén kívül a megszerzett tudás minőségének gyengülése, gyakorlati hasznosíthatóságának hiánya a másik nagy probléma. A szakképzés színvonala és piacképes szaktudás biztosítása a folyton átalakuló oktatási rendszerben nem valósult meg, ha objektíven akarjuk értékelni a rendszerváltás óta eltelt időszakot. Hiányzik a gyakorlati helyet biztosító, erre nyitott – elsősorban helyi – vállalkozások köre. Az oktatás területén jelen lévő egyéb közpolitikai célok megoldásának, eszközrendszerének koordinálásán (pl. szociális területen a gyermekétkeztetés, ingyenes tankönyv biztosítása, ösztöndíjprogramok indítása) nagyon sok múlhat a centralizált és decentralizált rendszerek összehangolásával.

A KÉRDŐÍVES KUTATÁS EREDMÉNYEINEK BEMUTATÁSA

A primer kérdőíves lekérdezés válaszait az SPSS statisztikai programba beépített statisztikai módszerekkel elemeztem. Többségében nominális adatok lévén megoszlásokat vizsgáltam gyakorisággal, és kereszttábla-elemzést végeztem. A kereszttábla-elemzésekben két vizsgált nominális változóra asszociációs vizsgálatot végeztem, a khi-négyzet-próba és a Cramer V-féle együttható alkalmazásával azt igyekeztem kimutatni, hogy van-e közöttük sztochasztikus kapcsolat, és ha igen, akkor milyen annak erőssége. A módszer alkalmazásához zárt kérdéseket tettem fel, mivel a nyitott kérdések értékelése az egyéni válaszok sokfélesége miatt igen bonyolult, természetesen ahol feltétlenül szükséges, ott lehetőség adható a saját vélemény kifejtésére is. Előljáróban néhány demográfiai jellemzőt és azok összefüggését mutatom be a foglalkoztatottsággal és az életkörülményekkel.

Kereszttábla-elemzést végeztem a kérdőívet kitöltő gyermekek szüleinek végzettsége és foglalkoztatási helyzete vizsgálatára előbb az édesanya, majd az édesapa végzettsége és munkaerőpiaci státusza között fennálló összefüggés megállapítására, vagy annak kimutatására, hogy a két jellemző között nem áll fenn kapcsolat. Az alábbiakban az elemzések statisztikai vizsgálatának eredményét a mutatószámok értékével és a levont következtetéssel együtt táblázatba foglalom, majd a független és függő változókra nézve a válaszadók számát/arányát halmozott oszlopdiagram segítségével szemléltetem. A 0 hipotézis, miszerint nincs sztochasztikus kapcsolat aközött, hogy a szülőknek milyen az iskolázottsága és hogyan foglalkoztatják, van állandó munkahelye, állása, vagy csak alkalmi vagy közmunka jellegű tevékenységbe tud bekapcsolódni. Ennek az összefüggésnek az igazolása vagy elvetése a kutatásom szempontjából azért lehet fontos, mert a meglévő összefüggés esetén a családi példa az állandó munkával járó folyamatos, magasabb szintű jövedelem elérésével motivációt jelenthet a tanulók számára a tanulás és a szakmaszerzés.

Csala Elvira: Megfelelő alapok?

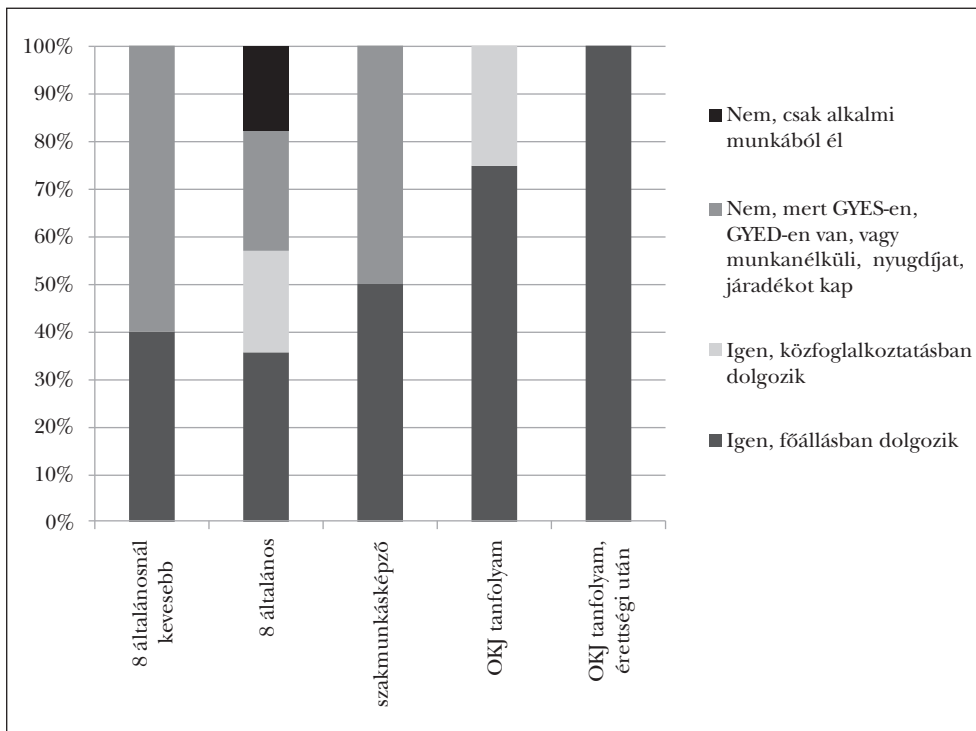
1. táblázat: Asszociációs vizsgálat az édesanya iskolai végzettsége és foglalkoztatási helyzete között

Vizsgálat megnevezése	Eredmény	Következtetés
Khi-négyzet-próba ²	50,6	az adatok nem függetlenek egymástól
Cramer-féle mutató ³	0,29	gyenge sztochasztikus kapcsolat

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

A 2. ábra szemlélteti a statisztikai próba eredményét, hogy látható-e egyértelmű összefüggés az édesanya esetében, hogy magasabb végzettség esetén biztosabb, jövedelmezőbb állás, alacsonyabb esetében csak alkalmi jellegű munkát, vagy még azt sem kaphatnak. Az édesanya iskolai végzettségét illetően a válaszadók 67%-a 8 általánost jelölt meg, a többi válasz a diagramon látható módon szóródott, a legmagasabb végzettség volt az OKJ tanfolyam érettségi után, csak egy fő esetében.

2. ábra: Összefüggés az édesanya iskolai végzettsége és foglalkoztatási helyzete között

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

A végzettség és a foglalkoztatási státusz közötti összefüggés meglétét khi-négyzet-próbával vizsgáltam. A 0 hipotézis ugyan nem igazolódott, de csak nagyon gyenge a kapcsolat, ugyanis bár az adatokból látjuk, hogy a főállásban dolgozók aránya az

egyes végzettséggel rendelkezők csoportján belül magasabb százalékban mutatható ki a magasabb végzettséggel rendelkezőknél, azonban számszerűen a legtöbb főállásban dolgozó a 8 általánost végzettek körében van.

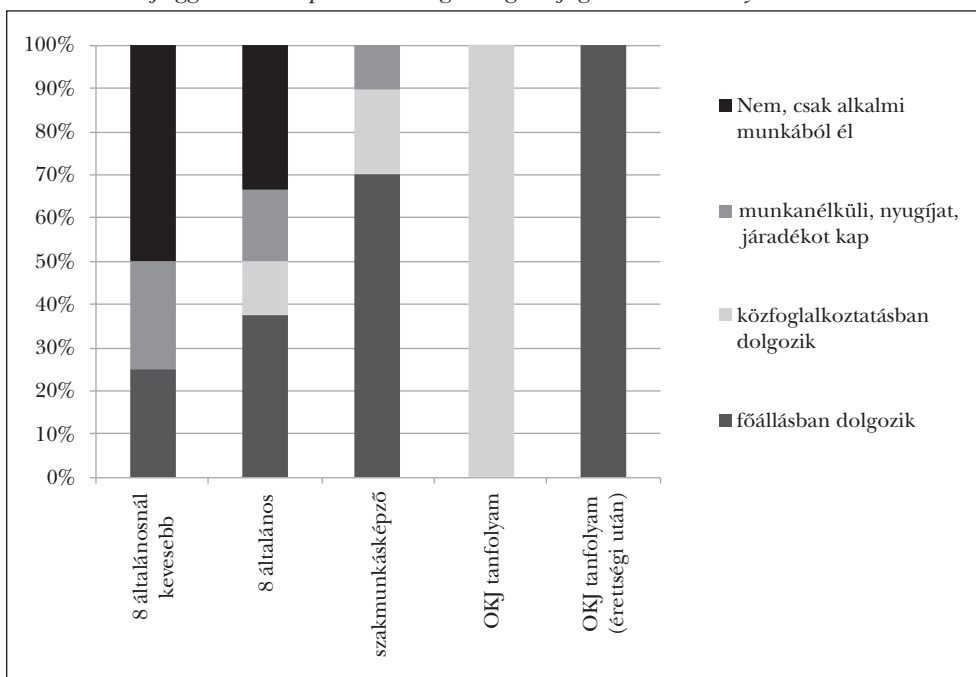
2. táblázat: Asszociációs vizsgálat az édesapa iskolai végzettsége és foglalkoztatási helyzete között

Vizsgálat megnevezése	Eredmény	Következtetés
Khi-négyzet-próba	60,1	az adatok nem függetlenek egymástól
Cramer	0,35	közepesen erős sztochasztikus kapcsolat

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

Az édesapák esetében is hasonlóan helytálló az előbbi megállapítás, amelynek okára a korábban már ismertetett megyei és települési foglalkoztatottsági helyzet ad magyarázatot. Az országos munkanélküliségi rátát jelentős mértékben meghaladó sziráki munkanélküliség természetesen nemcsak a roma lakosságot érinti, magasabb képzettséget, szakmai felkészültséget és tudást igénylő munkahelyek hiányában azonban őket érinti kevésbé hátrányosan. A szülők fele a 8 általános befejezése után, ha nem maradt ki az iskolából, jó eséllyel dolgozik főállásban, vagy helyezkedik el közfoglalkoztatottként a településen vagy a környékén.

3. ábra: Összefüggés az édesapa iskolai végzettsége és foglalkoztatási helyzete között

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

Csala Elvira: Megfelelő alapok?

Azonban ugyanebben a körben szintén magas az inaktív (foglalkoztatáson kívüli és alkalmi munkából élők) aránya, amire a munkahelyek hiánya mellett a magyar népességhez képest magasabb reprodukciós ráta (gyes, gyed), a rosszabb egészségi állapot (rokkantnyugdíj) és a „szabad” cigányélet hagyományai adnak magyarázatot. A magasabb végzettségűek a mintán belül kis számban voltak jelen, a szülők részéről az elhelyezkedési lehetőségekre a kevésbé tudásintenzív ágazatokban van igény, és a mezőgazdasági termelés ilyen lehet.

A következő vizsgálatot a kérdőívet kitöltő tanulók családjában korábban már végzett mezőgazdasági tevékenység és a gyerekek tervei közötti összefüggés keresésére végeztem annak a két kérdésnek a keresztábra-elemzéssel történő vizsgálatával, hogy azon válaszadók esetében, ahol hagyománya volt a termelésnek, erősebb a motiváció ennek a tevékenységnek a végzésére. Illetve amennyiben a feltételezés nem igazolódik, annak fordítottja igaz: annak ellenére, hogy korábban ilyen tevékenységet a családban nem láttak, mégis erős motiváció alakult ki bennük a gazdálkodásra. Amennyiben az utóbbi összefüggés közepes mértékben vagy annál erősebben kimutatható, az véleményem szerint egyértelműen az iskolai képzésnek tulajdonítható.

3. táblázat: Asszociációs vizsgálat a családban korábban végzett mezőgazdasági munka és a gyerekek jövőben tervezett mezőgazdasági tevékenysége között

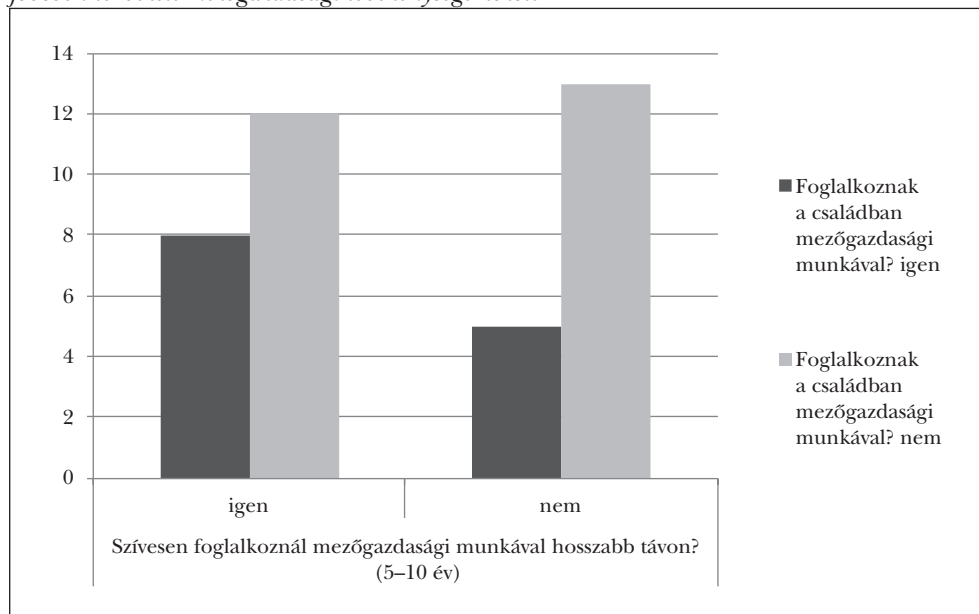
Vizsgálat megnevezése	Eredmény	Következtetés
Khi-négyzet-próba	12,9	az adatok nem függetlenek egymástól
Cramer	0,13	gyenge sztochasztikus kapcsolat ⁴

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

A családban korábban már végzett mezőgazdasági tevékenység esetén hasonló eredményt mutat a lekérdezés a diákok jövőbeli terveit illetően, mint a mezőgazdasági termelést korábban nem végző családok gyermekeinek válaszaiban (4. ábra).

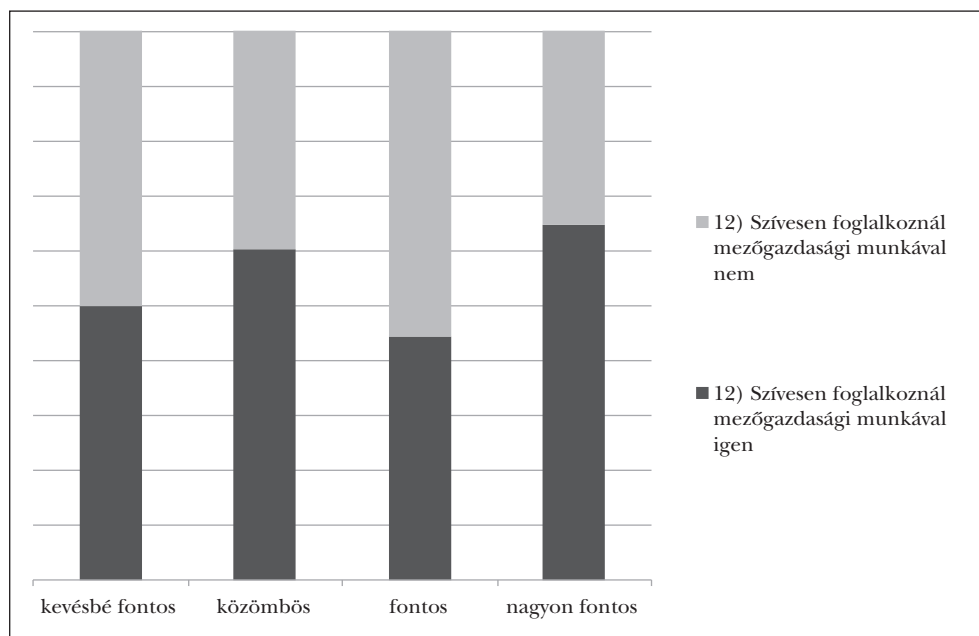
A motiváció megfigyelhető, hiszen a válaszadók között egyaránt nagyobb százalékban vannak, akik szívesen végeznének hosszabb távon mezőgazdasági tevékenységet azok között is, akik korábban a családjukban nem tapasztalták meg ennek az előnyeit. Tehát megállapítható, hogy nem erősebb a kapcsolat, ha a mezőgazdasági tevékenység végzése a családban minta volt. A motiváció megszerzése tehát egyértelműen az iskolai képzés eredményének tekinthető az utóbbi válaszadók között. A családban korábban nem látott vagy nem gyakorolt tevékenység eredményét kézzelfoghatóan megtapasztalják, sikerüknek értékelik. A termék előállítás, a mag elvetésétől kezdve a konyhára kerülésig, különleges értéket képvisel a tanulók számára, mert benne van a saját kezű munkája (5. ábra).

4. ábra: Összefüggés a családban korábban végzett mezőgazdasági munka és a gyerekek jövőben tervezett mezőgazdasági tevékenysége között

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

5. ábra: A termelés fontosságának megítélése és a jövőben tervezett mezőgazdasági tevékenység

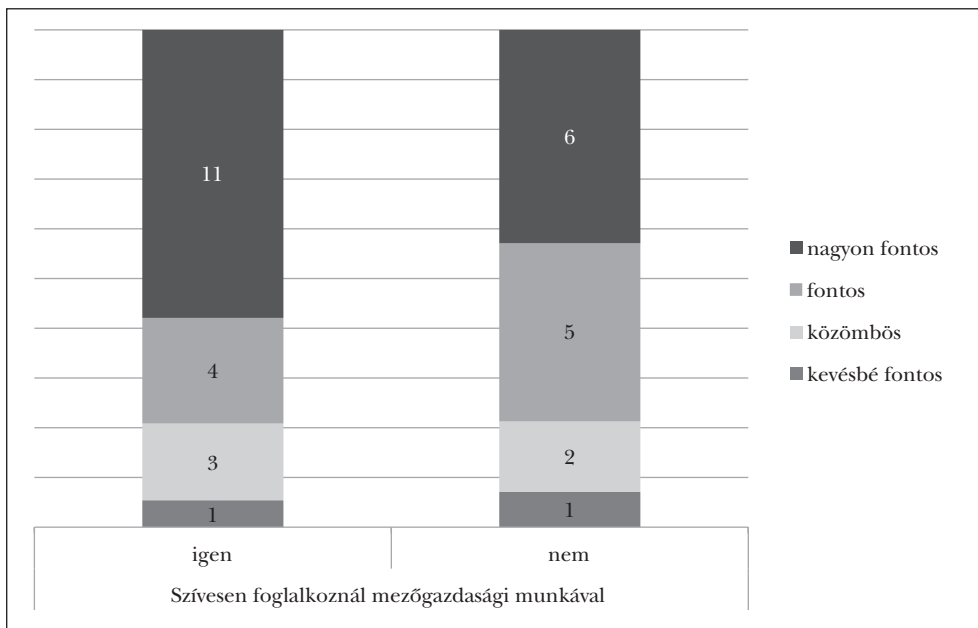

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

Csala Elvira: Megfelelő alapok?

Arra a kérdésre, hogy mennyire tartják fontosnak a mezőgazdasági termékek termelését akár önellátásra, akár értékesítésre, a gazdaszaktmát hivatásszerűen gyakorolni kívánó válaszadók 70%-a a magasabb értéket, az 5 (nagyon fontos) vagy a 4 (fontos) értéket jelölte az ötfokozatú Lickert-skálán. Azonban a diákok közül korábban úgy nyilatkozók körében, hogy nem kívánnak termeléssel foglalkozni, ugyancsak hasonló arányban jelenik meg a saját termelés fontosságának magasabb értékelése. Ez megerősíti az előbbieken tett megállapítást, hogy a tanulók motiváltakká válnak a képzés – elsősorban a gyakorlati órákon végzett közös munka – során, ami olyan attitűd kialakulását segíti elő, hogy akiknek más tervei vannak a jövőben, és nem gazdálkodást képzelnek el a hivatásuknak, azok is egyaránt értékelik a saját termelést és a saját előállítású termékeket.

6. ábra: Az iskolában tanultak hasznának tanulói megítélése maguk és családjuk szempontjából

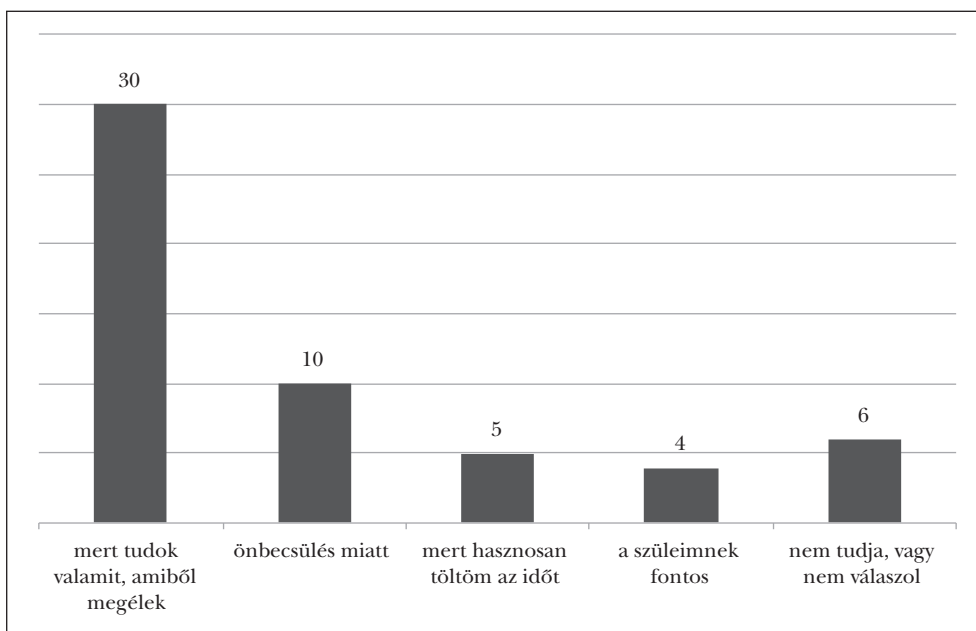

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

A megszerzett szakmai tudás hasznosságáról szóló kérdést keresztábra-elemzéssel vizsgálva, a gyerekek jövőképeire vonatkozó egyik kérdésre adott válaszok alapján szemmel látható, hogy akik szerint a megszerzett szakmai tudást teljes mértékben hasznosítani tudják saját életük, munkájuk során, úgy látják, hogy ezzel a családjukban is megváltoznak a körülmények. Saját környezetükben pozitív változások prognosztizálhatók, a tanulók többsége szerint családjukban is elkerülhetőek lesznek a rossz, a kérdőív másik kérdése által negatívnak minősített, elítélendő dolgok (pl. hanyag szorgalom, kimaradás az iskolából, tartósan állás nélkül lenni, illetve a bűnözés).

A továbbiakban a kérdőív Lickert-skálán értékelendő válaszainak megoszlását elemzem. A kérdőívben a több válasz megjelölésére lehetőséget adó kérdések között több olyat tettem fel, többféle megfogalmazásban is, ami rámutat, hogy a tanulók értékrendjében mely tényezőknek van erősebb szerepe a tudás, illetve tanulás értékelése szempontjából. A 14. kérdésre adott válaszok számából egyértelműen kitűnik, hogy a tanulók számára kézzelfogható hasznosságot jelent a szakmai tudás, a mezőgazdasági tevékenység megtanulása. Ez a megállapítás is egybevág a korábban bemutatott összefüggésekkel. Azonban jelentős számú választás esett az önbecsülésre is, melynek értéke a bizonytalan válaszadókkal együtt (nem tudja, vagy nem válaszol) nem éri el az 50%-át annak, amennyi válasz a jövőbeli megélhetési lehetőségre érkezett.

7. ábra: 14. kérdés: Miért tartod fontosnak a tanulást és tudást?

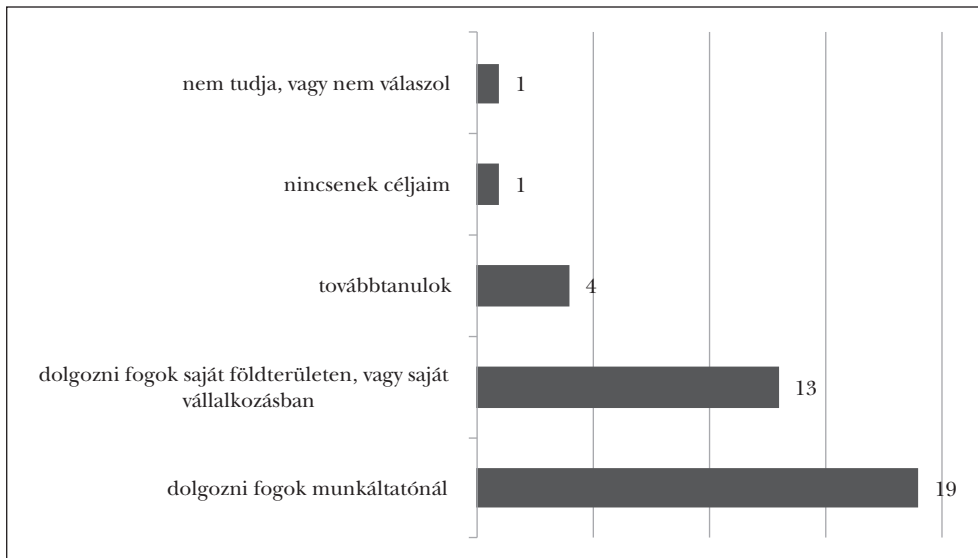

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

Látszólagos ellentmondás mutatkozik azonban a 14. és a következő, 15. kérdés saját célokra vonatkozó megítélésében, ugyanis a saját földterületen gazdálkodni kívánó válaszadók aránya a továbbtanulni és a munkáltatónál dolgozni kívánók arányánál egyaránt alacsonyabb. A látszólagos jelzöt indokolja, hogy az iskola elvégzése után elhelyezkedni kívánók esetében a munkáltató tevékenysége nem volt vizsgálat tárgya, feltételezhetően a mezőgazdasági vagy ahhoz kapcsolódó ágazatot is magában foglalhatja. A továbbtanulni szándékozók viszonylagosan magasabb aránya arra utal, hogy a 2016-ben jogszabályi változás történt, így lehetővé válik a szakiskolai képzés befejezésével az érettségi megszerzéséig maradni ebben az iskolában megfelelő eredmények és szorgalom esetén.

Csala Elvira: Megfelelő alapok?

8. ábra: 15. kérdés: Saját tervek a jövőben az iskola befejezése után

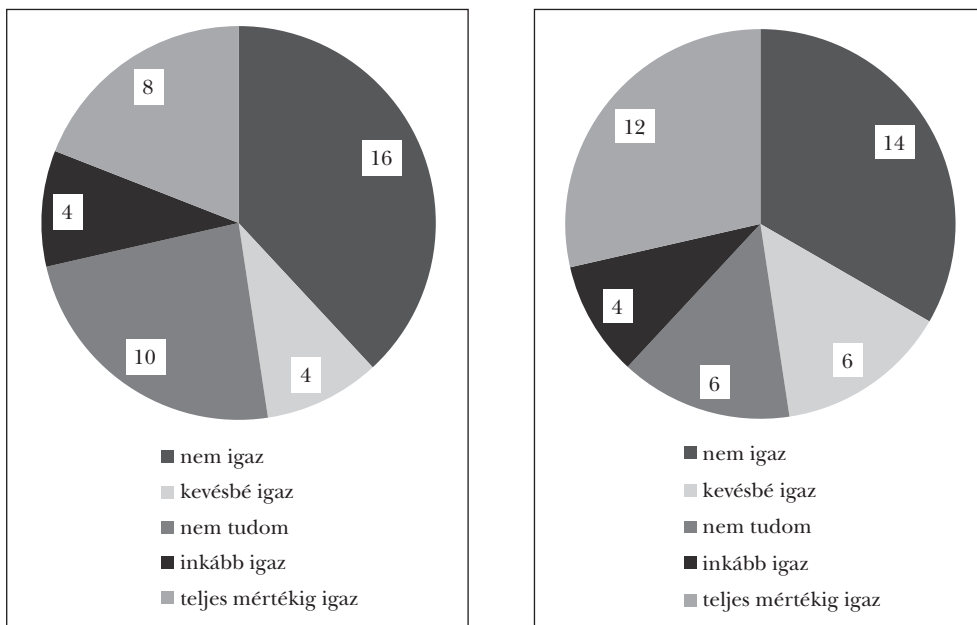

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

A diákok célrendszerébe egyértelműen beépült a tanulás és a munkavégzés iránti pozitív motiváció, amelynek reális esélyét a fenti jogszabályi változáson (szakközépiskolává történő) átalakuláson túl számos más tényező is elősegítette. Erre egy példa a gazdaképzésben nagy sikerrel bonyolított KRESZ-tanfolyam, melynek elvégzése esetén a tanulók B kategóriás jogosítványt szerezhetnek, amely mezőgazdasági vontató (traktor) vezetésére is érvényes. A kérdőív önkéntessége, az anonimitás, illetve minden befolyástól mentes kitöltése garantálta, hogy az adatok nem torzultak. Visszaulva a korábban taglalt etnikai kulturális különbségekre, láthatjuk, hogy a munka becsülete még nem általános érvényű érték a roma tanulók körében. A következő arányban született válaszok jó példái annak, hogy a saját életükben már pozitív várakozásokkal rendelkezők általánosságban még nem ilyen bizakodóak. A sikeres jövőben való bizonytalanság egyébként nem kizárólag az általam vizsgált iskola tanulói körében tapasztalható jelenség, azonban mint negatív attitűd a jövőkép hiánya gyakrabban épül be tartósan a fiatalok személyiségébe abban a kultúrában, ahol a korábbiakban elemzett demográfiai jellemzőkkel rendelkeznek a családok több generációra visszatekintve (9. ábra).

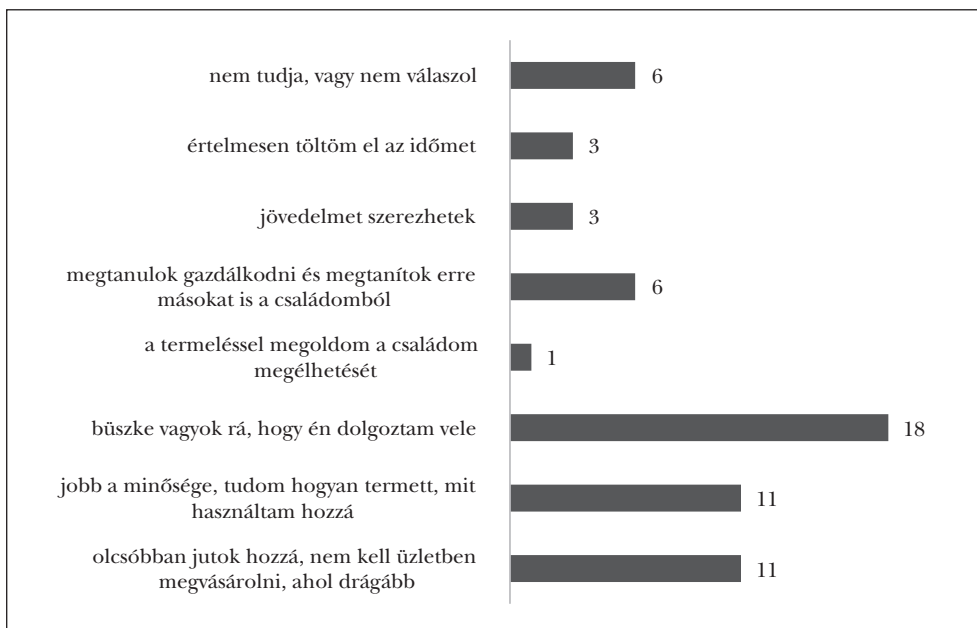
A következő kérdésnél a válaszok megoszlását mutatom be. Amennyiben a családban korábban nem volt jellemző a termelés, abban az esetben is eléri a szakmai oktatás és az iskolai nevelés azt a célt, hogy a tanulók értékeljék az előállított termékbe fektetett munkát, az annak előállításához szükséges szakmai tudással együtt. Bár magas a bizonytalan válaszadók vagy a választ megtagadók aránya, és voltak más megfontolások is a saját termelésű termékek értékelése mellett, mégis a korábban már kimutatott motivációk kerültek túlsúlyba a válaszok között. (Ennél a kérdésnél is lehetőséget biztosítottam arra, hogy egyszerre több választ is jelölhessenek a diákok.) (10. ábra)

9. ábra: A munkavégzés és szabadság kérdése, a rendszeres munka megítélése

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

10. ábra: A saját előállításban termelt termék értékelése

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

Csala Elvira: Megfelelő alapok?

Az általam vizsgált, elsősorban mezőgazdasági termelésre szakosodott szövetkezetek témakörén kívül is van egy rendkívül fontos dimenziója a sziráki gazdaképzésnek. Nevezetesen az, hogy a roma tanulók lemorzsolódásának arányát jelentős mértékben csökkenteni. Ahogy egy 2004-ben megjelent tanulmány fogalmaz: „A cigánygyerekek lemorzsolódása mindig nagy volt, és máig is nagy az oktatásban. A középiskola elvégzése ugyanis pénzbe kerül, csak a szegénységi szint fölött élő cigány családok tudják megteremteni a szükséges költségeket. A cigány családok jelentős részénél a rossz jövedelmi helyzet, az anyagi eszközök hiánya tette lehetetlenné, hogy a gyerekek középiskolába jussanak, és el is végezzék azt” (Kemény et al., 2004). Legjelentősebb eredménynek tekinthető tehát mind az oktatás, mind a foglalkoztatás területén az olyan kezdeményezés, amely helyben biztosítja a lehetőséget a halmozottan hátrányos helyzetben lévő emberek és családjuk részére, hiszen többletköltségek felvállalása nélkül (pl. utazási, kollégiumi elhelyezési stb.) igénybe vehető, és ezért élnek is vele még a legszegényebbek is.

A saját helyzetük megítéléséből kitűnik, hogy már a tizenévesek is meglepően reálisan látják azokat az okokat, amelyek megnehezítik számukra a sikeres életkezdet. A bizonytalanság is nagy százalékban jelen van, ezért szándékosan nem szűrtem ki az értékelésből azokat a válaszokat, ahol nem tudja, illetve nem válaszol a kérdésre. A rajtuk kívülálló körülmények értékelése viszont szinte a tudományos eredményekkel megegyező arányú, hiszen a vidéken hiányzó lehetőségeket és a roma származásukat jelölik meg legnagyobb arányban, a saját maguk által fejleszthető, befolyásolható tényezők közül pedig a szakmai tudás, végzettség és az anyagi források hiányát.

11. ábra: A sikert akadályozó tényezők

Forrás: Saját készítés saját kutatás alapján

A kérdőívben szabad szöveges válaszadásra is lehetőséget biztosítottam. A tanulók helyzet- és önértékelése a bemutatott megoszlások és a szabad szöveges válaszok alapján is összefüggést mutat azzal, hogy az oktatás-képzés során mintegy elvárható érték épül be a saját termelésben előállított termék megbecsülése, a 9–10. osztály befejezésével a további szaktudás vagy végzettség megszerzésének igénye és a családjuk helyzetén való pozitív változtatás esélyeként, a munka révén szerzett jövedelem, a szakmai tudással elért elismerés iránti motiváltság. A kutatás rávilágított arra, hogy a gyermekként biztosított esély és a fejlődés azon pontjain történő beavatkozás, ami a lemorzsolódást megakadályozza, megfordíthat egy jelenleg nemzetközileg ismert trendet, és elérheti a célját. A sziráki jó gyakorlat példa arra, hogy saját kulturális közegben nevelkedve lehetséges értéket teremteni azáltal, hogy viszonylag kevés anyagi, de annál több figyelemráfordításával motiválttá teszi a fiatalokat a saját kezűleg elvégzett munka eredményének értékelésére.

A téma szempontjából különös jelentősége van azoknak a szakmai ismereteknek, amelyeket a gyerekek a szakiskolai gazdaképzés során megszereznek, mert ez teheti őket érdekeltté, hogy a jelentős arányban mezőgazdasági, illetve ahhoz kapcsolódó egyéb (pl. feldolgozási, kereskedelmi, szolgáltatási) tevékenység végzésére tagként vagy alkalmazottként csatlakozzanak egy ilyen programhoz. A kutatás eredményeit részletesen értékelve arra lehet következtetni, hogy a Teleki József Általános Iskola és Szakközépiskola által nyújtott gazdaképzés egyértelműen befolyásolja a tanulók hozzáállását a mezőgazdasági munkavégzéshez, saját termelésben előállított termékek értékeléséhez. Eredményei bár nem számszerűsíthetők, de a válaszok arányából kitűnő pozitív irány már középtávon is biztató jelzés lehet. Röviden összefoglalva a főbb megállapítások, hogy többségükben nagyra értékelik a saját termelésben előállított termékeket, jövőbeni terveik között szerepel a gazdálkodás és az iskolai képzés hasznát látják mind saját sorsuk, mind családjuk helyzete javulására. Ez nemcsak a családban korábban ilyen tevékenység folytatását megtapasztaló diákok esetében volt kimutatható. A gyermekkorban biztosított esély hozzásegít a célcsoportba tartozó rétegek motivációjának kialakulásához, azonban azt is ki kell emelni, hogy Szirákon nyújtott képzés feltételei (pl. ORÖ-fenntartás, stratégiai szemléletű iskolavezetés) nem mindenütt adtak. Mintaprogramnak tekintve országosan lehetne ismertetni a képzés és a hozzá kapcsolódó oktató-nevelő munka tapasztalatait elsősorban a hátrányos helyzetű régiókban. Lokális szinten fontos lenne az egyes képzőhelyek és a működő gazdálkodó szervezetek – köztük kiemelten a szociális szövetkezetek – közötti együttműködés kialakítása a program egyik kiemelt célkitűzésének, a pályakezdők munkatapasztalat-szerzésének a biztosítására. A szakiskolát végzett fiatalok pedig friss szakmai és egyéb készségekkel, ismeretekkel (pl. jogosítvány) a szövetkezetek humánerőforrás-fejlesztését biztosítanák.

Saját véleményem, hogy a területi, etnikai, demográfiai és egyéb jellemzők alapján hátrányos helyzetű emberek összefogása a közös gazdálkodásra nem lehet eredményes még központi támogatások igénybevételével sem, a már gyermekkorban biztosított lehetőség nélkül a szükséges szakmai tudás megszerzésére. Elszigetelten létező jó gyakorlat bemutatására a Szirákon működő gazdaképzést választottam. Az iskola által

Csala Elvira: Megfelelő alapok?

nyújtott esély eredményeképpen mérhetően változik a tanulói attitűd, és a szakképzés során a legszegényebbek is helyben megszerzik a szakmát, mely későbbi megélhetésüket biztosíthatja. Tekintettel arra, hogy a szociális szövetkezetek működése nagyrészt a mezőgazdasági és a hozzá kötődő szolgáltatási szektorban fejt ki tevékenységét, a humán erőforrás biztosítására ezen a területen kiemelkedő kezdeményezés a sziráki. Azonban, hogy annak népszerűsítése fontosságára rámutassak, írásomat a hazai szövetkezés atyjának tekinthető Károlyi Sándor gróf által 1888. január 31-én, a Nemzetgyűlésben elmondott beszédéből idézett gondolatokkal zárom: „Az írott és szóbeli tájékoztatás hatékonyságát növelni és a felvilágosító munkát levinni a közvetlenül érdekeltek közé központi szervezetség nélkül nem lehet. A szegénységben és kulturális elhanyagottságban élő falusi néprétegektől korszerű önszerveződést várni illúziónak bizonyul.”⁵

JEGYZETEK

- ¹ A pedagógusnap alkalmából Buzás József, a sziráki Teleki József Általános Iskola és Szakközépiskola igazgatója 2019. május 31-én vette át az Emberi Erőforrások Minisztériumában a Németh László-díjat a gyermekek személyiségfejlődése érdekében végzett kiemelkedő munkájáért.
- ² Amennyiben a khi-négyzet-próba eredménye zérus, a vizsgálatot nem folytatjuk, mivel az eredmények teljesen függetlenek egymástól.
- ³ A Cramer-féle asszociációs együttható értéke 0 és 1 között lehet, 0 = független adatok, 1 = függvényyszerű kapcsolat, 0–0,3 gyenge, 0,31–0,7 közepes, 0,71–1 erős sztochasztikus kapcsolat.
- ⁴ A keresztábra-vizsgálatban esetlegesen kimutatott összefüggés nem megbízható, ha a változók esetében csak két válasz (pl. igen, nem) lehetséges, tehát kétszer kettes a tábla. A várható gyakoriságok között nem lehet olyan cella, amelynek értéke kisebb 1-nél, valamint 1 és 5 közötti értékből is maximum az összes cellaszám 20%-a lehet. (Négymezős táblázatra ez azt jelenti, hogy mindegyik várható gyakoriságnak 5-nél nagyobb kell lenni.)
- ⁵ Károlyi Sándor gróf 1888. január 31-én a Nemzetgyűlésben elmondott beszéde.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acemoglu, Daron – Robinson, James A. (2013): *Miért buknak el a nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete*. HVG Kiadó Zrt., Budapest.
- Allport, Gordon W. (1977): *Az előítélet*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Bakos Anita (2016): *Nógrád megye helyzetelemzése a regionális politika tükrében*. Szakdolgozat, Károly Róbert Főiskola.
- Bardócz András (1999): Mi bajotok az iskolával? *Új Pedagógiai Szemle*, 49. évf., 10. sz.
- CECOP (2002): European Confederation of Workers' Cooperatives, Social Cooperatives and Participative Enterprises (Munkavállalók, szövetkezetek, szociális szövetkezetek és MRP társaságok európai szövetsége) 1997 és 2000 között végzett felmérése.
- CIRIEC (2006): *A szociális gazdaság az Európai Unióban*. Jelentés, CIRIEC (Köztulajdonú, Szociális és Szövetkezeti Gazdaság Nemzetközi Kutató- és Tájékoztatóközpontja).
- Csizmadia Márta (2016): *Az állami jelenlét szükségessége a jóléti társadalom kialakulásában Magyarországon*. Diplomadolgozat, Károly Róbert Főiskola.
- Faluvégi Albert (2014): *A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában*. Műhelytanulmány, MTA.
- G. Fekete Éva (2006): Hátrányos helyzetből előnyök? Elmaradott kistérségek felzárkózásának lehetőségei az Észak-magyarországi régióban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 3. évf., 1. sz., 54–69.

- Hantó Zsuzsa (2002): *Szociológia*. Jegyzet, Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Keller Judit – Mártonfi György (2009): *Oktatási egyenlőtlenségek és speciális igények*. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet Tudástár.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1973–2003*. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Kodák József (2016): *A pásztói kistérség célkitűzéseinek, prioritásainak összeállítása, elemzése a helyzetfeltárás alapján*. Szakdolgozat, Károly Róbert Főiskola.
- Nahalka István – Torgyik Judit (szerk.) (2004): *Megközelítések. Roma gyerekek nevelésének egyes kérdései*. Eötvös József Kiadó, Budapest.
- Németh László (2013): *Mi a szociális szövetkezet?* 91. Szövetkezeti Naphoz kapcsolódó bevezető és áttekintés, SzOSzöv.
- Pásztor István Zoltán – Péntes János (2007): Foglalkoztatási krízis és jövedelmi periferizálódás Északkelet-Magyarországon a roma népesség arányainak tükrében. *Terrületi Statisztika*, 52. évf., 4. sz., 353–371.
- Sági Judit – Tatay Tibor – Lentner Csaba – Neumanné Virág Ildikó (2017): A család- és otthonteremtési adókedvezmények, illetve támogatások egyes hatásai. *Pénzügyi Szemle*, 62. évf., 2. sz., 173–189.
- Velencei Attila (2012): *Társadalmi esélyegyenlőség az utánpótlás korú sportolók körében az államilag finanszírozott programokban részt vevők esetében*. Doktori értekezés, Semmelweis Egyetem Sporttudományi Doktori Iskola, <http://dx.doi.org/10.14753/SE.2012.1725>.